

Eesti kurdipärimuse piirjooni maailma kurdipärimuse ja rahvaluule teooria taustal

Liina Paales

Kurtusesse suhtumine

Kurtusesse ja kurtidesse inimestesse suhtumine on olnud eri ajastutel ja kultuuriregioonides varieeruv. Ühiskonna suhtumist kujundavad paljud aspektid, nt filosoofiline mõttetraditsioon, religioon, juriidilised aspektid, võimalolijate eesmärgid jne. Kurt inimene võis olla nii jumaluse, abi ja halastust vajava kui ka ühiskonnast kõrvale tõugatud inimese staatuses.

Eestis ei ole kurtusesse suhtumist spetsiaalselt uuritud. Siiski võib arvata, et kuulmise puudumist peeti õnnetuseks. XIX sajandi teise poole Eesti ajakirjanduses leidub viiteid selle aja rahvalike arusaamade kohta, näiteks antakse rahvale nõu viia kurt laps arsti juurde, mitte nõidade ja soolapuhujate juurde, samuti hoiatatakse, et keegi ei kipuks omapead lapse keelekida lõikama, sest kõrvad on kinni, mitte keel. Ka püütakse ajakirjanduse kaudu kummutada tol ajal rahva hulgas levinud stereotüüpe, mille kohaselt oli üks levinumaid arusaamu, et kui Jumal on nad tummaks loonud, siis on see Jumala vastu võitlemine, kui inimesed tahavad tumme rääkima õpetada. Teine arvamus oli, et tummade koolitamine on küll tänuväärne töö, kuid parem oleks sellele kuluv raha kasutada vaeste kuuljate lastele koolitarkuse andmiseks.

Täiesti uudne suhtumine kurtidesse ja kurtusesse hakkab levima XX sajandi lõpukümnenditel. Tähelepanuväärne on see, et kurdid hakkavad ise oma kogukonda, keelt, kultuuri ja muid aspekte kirjeldama. Erinevate maade kogukondadest kasvavad välja kurdid haritlased, kes tegelevad oma rühma eripärade uurimisega.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et XX sajandi lõpukümnenditel, eriti Ameerika Ühendriikides, levis kurtuse mõistmine kultuurilise eripärana. Kurdid inimesed kirjeldavad kurtust kui kultuurilist fenomeni ega vaata end kui puudega inimeste gruppi. Kurtust ei tõlgenda nad mitte millegi puudumise või kaotusena, vaid oma elu eripärana. Neile avaneb visuaalne maailm, milles arendatakse ja kasutatakse rikkaid kultuurivaramuid, mis on viipekeelt mittevaldavatele inimestele kättesaamatud.

Positiivseid nihkeid praktilisel tasandil on toimunud ka Eestis. Tallinna Kurtide Koolis toimub õppetöö nii eesti viipekeeles kui eesti kõneldavas keeles. Meil on küllaltki hästi toimiv viipekeeletõlketeenus. Viipekeelet huvilistele korraldatakse kursusi, koolitatakse uusi tõlke. Ühiskondlikul tasandil on oma saavutuste tõttu pälvinud tunnustust mitmed kurdid isikud. Siiski võib öelda, et kuigi meil on kurtuse suhtes kasvanud kuuljate poolne huvi, ei ole siinne kurtide kogukond kurtuse suhtes valitsevatest uutest lähenemis- ja mõtteviisidest teadlik. Eesti kurdid vajavad rohkem infot kurtuse alal tehtavatest uuringutest laias maailmas, et teha valikuid ja otsuseid oma kogukonna jaoks edaspidiseks. Siinse kurtide kogukonna eri aspektide (nt kasvõi eesti viipekeelet) teoreetilises uurimises on aga paigalseis.

Kurdipärimus saab olla folkloristika uurimisala ühiskonnas, kus üks võimalikke lähenemisviise kurtide grupile on keelelis-kultuuriline. Keelelis-kultuurilise käsituse korral saavad lisaks viipekeelele tähelepanu osaks ka muud kurtidele iseloomulikud aspektid, kaasa arvatud nende rahvaluule. Seesugune suhtumisviis loob võimaluse käsitleda teksti mõistet piisavalt avaralt, st et mingil juhul ei piirdu see mõiste kuuldavas sõnas väljendatud tekstiga. Teine oluline tahk kurdipärimuse kui folkloristika ainese käsitlemise puhul on see, et pärimusrühma käsitletakse ka sotsiaalsete tunnuste, mitte ainult etnilis-regionaalsete tunnuste kaudu.

Uue allika toomine folkloristikasse loob pinnase teoreetiliseks diskussiooniks. Antud juhul kerkivad esile rahvaluule mõistes sisalduvad määratlused rahvaluule kui suuline ja sõnaline looming. Kurdipärimuse seisukohalt näib rahvaluule universaalse kunstipärase kommunikatiivse loomunguna: kommunikatsioon eri põlvkondade, käesoleval hetkel elavate kurtide, oma grupi ja ümbritseva ühiskonna vahel.

Veel üks sõlmpunkte on pärimuse käsituse ja ühiskonna käsituse seosed. Pärimus on olemas ka siis, kui me seda pärimusena ei käsita. Rahvaluuleteaduse uute arusaamade kohaselt moodustub rahvas sotsiaalsetest rühmadest, mida võib määratleda erinevate kriteeriumide põhjal. See on murranguline muutus, sest eelõeldu põhjal saab folkloor loomulikus nähtuseks iga sotsiaalse rühma elus. Seega: ei ole võimalik väita, et mõnel rühmal ei ole folkloori. Eeltoodud käsitlusele tuginedes tuleb küsida: milline see folkloor on? Ja kurtide puhul veel lisaks: milline on nende rühma pärimus, peale selle, et see on viipekeelne?

Kurdipärimust vahendatakse rühma liikmete hulgas viipekeeles. Arvatavasti on iga kuulja juhtunud nägema kurte omavahel viiplemas. Viipekeelt peetaksegi kõikide maade kurtide kogukondadele kõige tunnuslikumaks. Et pääseda ligi viipekeelsele pärimusele ja suhelda kurtide rühma liikmetega, tuleb uurijal nende keelt õppida ja grupi liikmetega suhteid luua. Viipekeelne pärimusteos räägib midagi kurtidest, kes selle lõid, kasutavad ja alal hoiavad. Kurdipärimuse uurija on vahendaja, kes teadvustab kuuljatele kurtide kultuuriolemasolust, samas on ta ise kuuljate kultuuri esindaja. Tekib küsimus, mis juhtub siis, kui toome selle teadvustamata vaimse loomingu uurimissfääri. Mis juhtub pärimuse seisukohalt? Mis muutub pärimusrühma jaoks? Mis muutub uurija jaoks jne?

Kurtide folkloori uurimisest

Kurdipärimus on erinevate maade rahvaluuleteaduses suhteliselt uus, hiljuti leitud aine. Seda ei ole pikka aega tähele pandud, teadvustatud ega väärtustatud, selleni on viinud inimkultuuri uurimise üldised arengusuunad. Kurtide pärimuse on avastanud ja seda kirjeldavad kuuljad - rühmast väljaspool seisjad. Võiks küsida, millised on meie sihid? Kuuljate poolne kirjeldamine ja analüüs on lisaks teaduslikule huvile ka teatud mõttes püüd kurtide kultuuri hallata. Et kurtide pärimusgrupp on viipekeelne, siis on nende võimalused kontrollimaks oma pärimuse kasutamist ja esitlemist kuuljate maailmas raskendatud.

Mistahes rühma pärimuse säilitamise seisukohalt on kogumistöö selle eelduseks. Kuna viipekeelset teksti on võimatu üles märkida, siis tuleb see kas videolindile salvestada või tõlkida kohe kirjakeelde. Videolindile salvestatuna on pärimustekstid talletatud küll kurtide rühma jaoks, kuid viipekeelt mittevaldavale kuuljale jäävad need ikkagi kätte saamatuks. Nähtavasti tuleb kasutada erinevaid tehnilisi võimalusi, nt suulise tõlke pealelugemist, subtiitreid jne. Laiemale huvilisteringile on kurdipärimusele ligipääs mõeldav ikkagi viipekeelest kõneldavasse keelde tõlgitud trükiväljaandena. Need olid meetodilised küsimused, kuid siit võiks jätkata mõtiskelu seoses kurdipärimusega ka eetilises plaanis. Minu kogemuse põhjal seostub see just tagasidega kurtide rühmale. Informandid peaksid teadma, mis nende teabest edasi saab ja mis eesmärkidel seda kasutatakse. Eestis ei ole veel kurtide rühma ja uurijate (nt folkloristid, etnoloogid jt) vahel loodud püsivaid suhteid, seega ei saa kurtidelt oodata uurimise suhtes seisukohavõttu. Isiklike kogemuste pinnal võin öelda, et üldiselt on siinsed kurdid viipekeelt ja nende kultuuri tunda õppida sooviva kuulja suhtes hästi meelestatud.

Eestis on kurtide rühma kultuurilist eripära vähe käsitletud. Kurtuse käsitamisevõimalusi kultuurilisest vaatenurgast olen tutvustanud rahvusvahelisel hariduslike erivajaduste konverentsil, mis toimus Tartus 1998. a Ettekande *Põgus pilguheit kurtide kogukonna kultuurile* teesid on ilmunud konverentsi kogumikus (Paales 1998, 23). Kurtusest kui kultuurilisest fenomenist ja kurtide pärimusrühma rahvaluulest uurimisobjektina olen kirjutanud Eesti Kirjandusmuuseumi tänapäeva folkloori IV väljaandes Kuuldust-nähtust artiklis *Miks puu ei kuku maha, miks lind ei lenda ära - ehk kurtide viipekeelsest folkloorist*. Artiklis leidub mitmeid näitetekste eesti kurtide pärimusest (Paales 1999, 61-86). Viipekeelseid pärimusliike tutvustasin ettekandes *Kas viipekeeles saab laulda ehk mõnedest liikidest kurtide pärimuses* (artikkel ilmumas) noorte folkloristide konverentsil, mis toimus 25.-26.04.2000 Eesti Kirjandusmuuseumis. Ettekande teese saab lugeda <http://haldjas.folklore.ee/~janika/noored/teesid>. Kurtide inimeste elulugude uurimisest rääkis seminaril *Pärimuslik ajalugu - ühiskonnas toimuvate muutuste, kultuurierinevuste ja väärtushinnangute kujunemise peegeldaja*, mis toimus Tartu Ülikoolis 12.-13.05.2000. Ettekande *Kurtide inimeste elulood viipekeelse jututraditsiooni osana* teesid (artikkel ilmumas), millele on lisatud videonäited, on loetavad elektroonilisel kujul <http://haldjas.folklore.ee/UTfolkl/korraldatud/PA2000>. Teesid on kättesaadavad ka trükituna Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule õppetoolist (Paales 2000). Rohkem minu teada eesti kurdipärimuse käsitlusi ilmunud ei ole.

Kurtide rahvaluule terminoloogilised probleemid

Kurdipärimuse teaduslik analüüs annab teavet nii kurtide rühma pärimussüsteemist kui ka selle suhtest üldise rahvaluulega. Terminoloogilisest vaatenurgast on oluline see, et liiginimetused ei lähtu kurtide hulgast, vaid on folkloristide määratlus. Eesti kurdipärimuses esinevad nii traditsioonilised (nt jutud, mängud, mõistatused) kui ka viipekeelsele rahvaluulele spetsiifilised liigid (*inglise k signlore*). Esimeste puhul on kasutatav eesti rahvaluulealane terminoloogia, viipekeelespetsiifiliste liikide tähistamiseks tuleb terminoloogiat luua. Käesolevas töös olen kasutanud sellistel

puhkudel **viipepärimuse** mõistet, selle liikide puhul liitsõnalisi nimetusi (nt viipemängud, viipenimed jne). Viipepärimus on minu määratluse järgi kurtide viipekeelse pärimuse see osa, mis lähtub nende keele eripärast ja kasutab ehedalt selle visuaalseid väljendusvõimalusi.

Edasises uurimises tuleks tähelepanu pöörata kolmele võimalikule mõistele eestikeelses rahvaluulealases terminoloogias, nimelt **kurdipärimus** (ja selle erinevad sünonüümid), **viipekeelne pärimus** (koos selle mõeldavate sünonüümidega) ja **viipepärimus**.

Tundub, et kurdipärimuse (kurtide rahvaluule, kurtide folkloor) mõistet on võimalik seostada rohkem rühmatasandiga, mis võimaldab kurdipärimuse asetamist teiste osapärimuste (vrd koolipärimus, perepärimus, sõdurifolkloor jms) taustale. Eri pärimusrühmade loome kõrvutamise kaudu saab liikuda üldküsimumuste käsitlemistele. Viipekeelse rahvaluule mõiste rõhutab pigem kurtide pärimuse kui terviku tehnilisi (keelelisi) iseärasusi ja seda võiks seostada kurtide pärimuses esile tulevate viipekeelele omaste lingvistiliste vahendite (nt kinesteetika, miimika, pantomiimi, rollivahetuste jm) uurimisega. Viipepärimuse mõistega võiks tähistada eelnevast lähtudes üksnes viipekeelespetsiifilisi liike.

Eesti kurdipärimuse üldjooni

Käesoleva töö juurde kuulub rahvaluulekogu, mis sisaldab ajavahemikus 1995-2000 Eesti kurtidelt kirja pandud 126 pärimusteksti (k. a variandid). Tekstid eesti viipekeelest eesti kõneldavasse keelde olen ise tõlkinud. Omakogutud materjalid eristan järgmised liigid ja teemad:

I. Rahvajutud (ajaloosündmustega seotud jutud; lood kogukonna ja keele päritolust; lood tavaelust; koolimälestustega seotud jutud; Porkuniga seotud jutud; lapsepõlvemälestustega seotud jutud; anekdoodid ja naljad; mõistatusjutud; pajatused).

II. Mõistatused (kurtuseteemalised mõistatused; mõistatused muudel teemadel).

III. Viipepärimus (viipemängud, viipenimed).

IV. Mängud (tegevusmängud; võistlusmängud). **V. Tähtpäevad** (rahvusvaheline kurtidepäev; mardi- ja kadripäev; jõulud).

VI. Uskumused.

Kogutud materjali põhjal ilmneb, et eesti kurdipärimuse aine on üldjoontes kaheksugune: rahvusvaheline ja kohalik. Rahvusvahelised on eelkõige mitmesugused naljale orienteeritud või elusündmuse kurtide aspektist peegeldavad jutud. Tavaelu lood, argielusituatsioonid ja elulooainelised jutud on osa kohalikust kurdipärimusest. Just viimane peegeldab kurtide eestlaste elu-olu, siinsete kuuljate suhtumisi, Eesti ajaloo- ja kultuurisündmuste tõlgendusi kurtide vaatevinklist. Huvipakkuv on kurtide käitumine siinsete kuuljate pärimuskontekstis.

Mis puutub kurdipärimuse funktsioonidesse, siis on need nagu muude rühmade rahvaluulel nii meelelahutuslikkus, rühma elutarkuse õpetamine kui ka identiteedi säilitamine. Kurtide folkloor on siis üheks rühma kooshoidvaks teguriks.

Kurdipärimuse uued esinemisvõimalused

Tänapäeval on kuuljate-kurtide vaheline suhtlemine ja kommunikatsiooniväli avardunud uute tehniliste, nagu nt faksi-, arvuti- ja mobiilside võimalustega. Üsna tavapärane on, et nii kurdid kui ka kuuljad ja kurdid kasutavad omavahelises suhtlemises faksi, e-maili või SMSi võimalusi, vahetul lävimisel kasutatakse kirjutamist või suultlugemist (viimase edukus sõltub kurdi kõneoskusest ja kuulja kannatlikkusest).

Kurdipärimust võivad internetist lugeda nii kurdid kui kuuljad. Mõne maa kurdid on hakanud oma nalju kõneldavasse keelde tõlkima ja kirjalikus vormis avaldama. Arvuti teel suheldes ei oma kuulmine või mittekuulmine tähtsust. Kirjutatud sõnal ei ole elektroonilises suhtlusväljas piiranguid ja seetõttu on see lüliks kurtide ja kuuljate vahel.

Käesoleva töö lõpetuseks juhin veel kord tähelepanu tõsiasjale, et eesti viipekeelne rahvaluule on siinsete kurtide rühmasisene kunstipärane kommunikatsioon, mille liike, teemasid, kujundeid, funktsioone ja muid tahke saab analüüsida üldise rahvaluuleteooria taustal. On selge, et kurdipärimuse spetsiifiline edastus- ja tajumisviis tõstatab omakorda teoreetilisi ja praktilisi küsimusi. Et nendele vastuseid leida, jääb loota vaid uurijate huvile ning sõbraliku koostöö arendamisele siinse kurtide kogukonna ja rahvaluulekogujate vahel. Ootan viipekeelse rahvaluule huviliste ja lihtsalt lugejate kommentaare ning küsimusi.

2000 detsember